

تکافل، مدل جانشین بیمه برای مسلمانان

زهرا کاشانکی - کارشناس تحقیق و توسعه

مقدمه:

امروز دیگر تصور این که گونه‌ای از فعالیت انسان بدون وجود بیمه شکل پذیرد مشکل است. به‌ویژه آن که در قرن بیستم تحولات تکنولوژی، حمل و نقل و ارتباطات با سرعت و وسعت شگفت‌آوری انجام پذیرفته است. برجسته‌ترین نمونه این موضوع پیشرفت موتور اتومبیل است که متعاقب آن بیمه اتومبیل به یکی از مهم‌ترین بخش‌های صنعت بیمه تبدیل شده است. در کسب و کارهای مدرن، بیمه‌ها راهی برای کاهش ریسک و یا خطرات ناشی از حوادث محسوب می‌شود و همراه با ارتقاء و پیچیدگی بیشتر زندگی انسان امروز، آن‌ها نیز از زوایای مختلف و با شتاب توسعه‌یافته و زبان‌هایی که ممکن است به‌طور ناخواسته در جریان فعالیت و زندگی عادی هر فردی به دیگران وارد آید و در قبال آن‌ها مسئول واقع شوند را پوشش می‌دهند. لکن طبق نظر بسیاری از قضات مسلمان بیمه در اسلام می‌بایست بر پایه تعامل و همکاری متقابل باشد و طبق این اصل، نظام بیمه اسلامی شامل مسئولیت مشترک، غرامت مشترک، منافع مشترک و وحدت می‌باشد. براساس این تفکر بیمه تکافل که به‌عنوان بیمه اسلامی به سراسر جهان معرفی شده و در اکثر کشورهای اسلامی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

تعریف بیمه و انواع آن

قدیمی‌ترین کتاب لغتی که معرف لفظ بیمه می‌باشد (فرهنگ نفیسی) را این‌طور تعریف می‌کند:
"اطمینان در مقابل مخاطره‌ای که محتمل‌الوقوع باشد."

در تعریف حقوقی، بیمه عبارتست از قراردادی که به موجب آن یک طرف (بیمه‌گر) تعهد می‌کند در ازای پرداخت وجه یا وجوهی از طرف دیگر (بیمه‌گذار) در صورت وقوع یا بروز حادثه خسارت وارده بر او را جبران نموده یا وجه معینی را بپردازد. متعهد را بیمه‌گر، طرف تعهد را بیمه‌گذار و وجهی را که بیمه‌گذار به بیمه‌گر می‌پردازد حق بیمه و آنچه را که بیمه می‌شود موضوع بیمه نامند.

قانون بیمه ایران (مصوب اردیبهشت ماه ۱۳۱۶ شمسی)، بیمه را چنین تعریف می‌کند:

"بیمه عقدی که به موجب آن یک طرف تعهد می‌کند در ازای پرداخت وجه یا وجوهی، از طرف دیگر در صورت وقوع حادثه خسارت وارد بر او را جبران نموده یا وجه معینی بپردازد. متعهد را بیمه‌گر و طرف تعهد را بیمه‌گذار و وجهی را که بیمه‌گر به بیمه‌گذار می‌پردازد حق بیمه و آنچه که بیمه می‌شود موضوع بیمه می‌نامند."

تعریف قانون بیمه بیشتر ناظر بر جنبه بیمه است و ماهیت تعاونی و مکانیسم فنی بیمه را منعکس نمی‌کند.

بیمه‌ها به ۳ دسته زیر تقسیم می‌شوند:

- اشخاص
- اموال
- مسئولیت

بیمه‌های اشخاص:

انسان از آغاز پیدایش جوامع انسانی، بدنبال تأمین‌های جسمی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بوده و با توجه به همین نیاز بوده که شرکت‌های بیمه با ارائه طرح‌های متفاوت و ابتکاری متناسب با نیازهای جوامع انسانی در پی بروز حادثه ناگوار، شیرازه اقتصاد خانواده‌ها از هم نپاشد و افراد وابسته به شخص متوفی و یا حادثه دیده بتوانند از مزایای آن استفاده کنند. بیمه‌های زندگی، حوادث و بیمه‌های درمانی از جمله بیمه‌های اشخاص هستند که در حال حاضر مورد استفاده قرار می‌گیرد.

بیمه‌های مسئولیت:

بیمه‌های مسئولیت از جمله رشته‌های بیمه‌ای است که مستقیماً در تنظیم روابط اجتماعی افراد جامعه، شناخت افراد و فعالیت‌ها تأثیرگذار است.

شرکت‌های بیمه در تمام دنیا جبران برخی از این خسارت‌ها را در قالب بیمه مسئولیت بر عهده می‌گیرند. مهم‌ترین گروه‌های تحت پوشش بیمه مسئولیت، بیمه‌های مسئولیت حرفه‌ای پزشکان، کارفرما در مقابل استخرها، هتل‌ها در مقابل میهمانان و نگهداری آسانسورها و مالکین املاک در مقابل مستأجرین است.

بیمه‌های اموال:

بیمه‌های اموال برای جلوگیری از وقوع حادثه و کاهش میزان خسارت در صورت تحقق خطر مورد بیمه صورت می‌گیرند. بیمه اموال می‌تواند شامل انواع بیمه‌های آتش‌سوزی، باربری، اتومبیل، هواپیما، دام، انفجار اتمی، بیمه سرقت و ... باشد. بیمه‌های اموال نقش مهمی را در اقتصاد کشور ایفا می‌نمایند که مهمترین تأثیر آنها عبارت است از:

- ۱- کمک به احیا وضعیت مالی بیمه‌گذار و جلوگیری از نابسامانی اجتماعی
- ۲- حفظ موقعیت مؤسسات و نهادهای فعال در بازار و جلوگیری از نابسامانی اقتصادی
- ۳- امکان انجام برنامه‌ریزی مالی
- ۴- افزایش اطمینان و گسترش سرمایه‌گذاری

تعریف بیمه تکافل:

واژه "تکافل" اسمی است مأخوذه از فعل عربی "کفال" به معنای رسیدگی کردن و یا برآورده کردن نیاز یک شخص. تکافل فعالیت بر اساس عقود اسلامی و دوری از هر گونه ریسک‌پذیری در سرمایه‌گذاری‌هاست. به عبارت دیگر بیمه بدون فاکتورهای غیر شرعی را تکافل می‌گویند. این مفهوم در راستای اصول جبران خسارت و مسئولیت‌های مشترک در میان جامعه می‌باشد و بیمه تکافل در واقع جبران خسارت‌های ناشی از حوادث و تکمیل نظام بانکی بدون بهره می‌باشد. این نوع بیمه با بیمه‌های مرسوم (بیمه‌های

بازرگانی رایج) از نظر جبران زیان‌های مالی مشابهت زیادی دارد. تکافل مبتنی بر اصل قرآنی تعاون و به معنی کمک متقابل و میان گروهی است و هر عضوی در حمایت از نیازمندان داخل گروه سهم دارد. این نوع بیمه شبیه به بیمه تعاونی است. این عملیات بیمه‌ای درست مانند بیمه‌های مشترک است که در سال‌های اولیه پیدایش بیمه، نیز استفاده می‌شد حتی امروزه نیز در برخی از کشورهای جهان مورد استفاده قرار می‌گیرد. تکافل به عنوان طرحی بر مبنای برادری و یا اخوت، وحدت و همکاری دو جانبه تعریف می‌شود به صورتی که کمک‌های مالی دو جانبه بین اعضاء در صورت نیاز هر یک از اعضاء و توافق سایرین فراهم می‌نماید.

پیشینه تکافل:

بر اساس برخی از نظریه‌های موجود، بیمه اسلامی اولین بار در اوایل قرن دوم عصر اسلام بوجود آمد. این امر درست در زمانی مطرح شد که اعراب مسلمان رابطه تجاری خود را با هند، مالایا و سایر کشورهای آسیایی گسترش داده بودند و تجار عرب بدلیل مسافرت‌های طولانی، دچار حوادث ناگوار از قبیل دزدی مواجه و در راه تجارت بازرگانی خود اغلب با خسارت‌های سنگینی روبرو می‌شدند. بر مبنای اصل اسلامی "همکاری‌های دو جانبه و تعاونی همگی"، تجار گرد هم جمع شده و قبل از سفرهای درازمدتشان، صندوقی را تشکیل می‌دادند. هدف از ایجاد این صندوق، جبران خسارات افرادی از گروه بود که در نتیجه وقایع ناگوار دچار خسارت می‌شدند. این روش پس از قرن‌ها توسط اروپاییان با استقبال مواجه شد و نام آن را بیمه دریایی نهادند. در این راستا، قضات مسلمان با نگاه فراتری که راجع به نظام بیمه اسلامی پیدا نمودند و همچنین احساس نیاز مبرم به داشتن پوشش‌های بیمه‌ای، اقدام به تحقیق‌های گسترده‌ای در این زمینه نمودند و بر اساس بررسی‌های ایشان بیمه در اسلام می‌بایست بر پایه تقابل و همکاری متقابل باشد و طبق این اصل، نظام بیمه اسلامی شامل مسئولیت مشترک، غرامت مشترک، منافع مشترک، وحدت و ... می‌باشد.

مکانیزم (فرایند اجرا) بیمه تکافل:

فرایند اجرا بدین صورت است که ابتدا به یک شرکت سهامی یک دستمزد تناسبی ثابت (حق الوکاله) یا دستمزد مبتنی بر عملکرد (مضاربه) یا ترکیبی از هر دو پرداخت می‌شود، اگر در پرداخت خسارت کسری به وجود آید، عامل تکافل اجازه ندارد آن را پوشش دهد، در عوض او باید یک وام بدون بهره (قرض الحسنه) تدارک دیده و توسط مازادهای صندوق بیمه بازپرداخت شود. در تکافل بیمه‌گذاران، مشارکت‌کنندگان نام دارند.

مهمترین جنبه‌های عملیات تکافل به شرح ذیل است:

۱. شرکت‌پذیرنده ریسک صنعت.
۲. شرکت به عنوان مدیر وام و ناظر بر عملیات تکافل محسوب می‌شود.
۳. تمامی امکانات پرداخت شده توسط اعضاء در صندوق تکافل موسوم به وقف ذخیره می‌شود.
۴. تمامی پرداخت‌ها حاصل از منافع تکافل (یعنی خسارات) از محل صندوق وقف تأمین می‌شود.
۵. صندوق تکافل می‌تواند پول مازاد خود را به سرمایه‌گذاری‌های مورد قبول شریعت اسلام تخصیص دهد.
۶. اگر از محل صندوق وقت تکافل، سود و یا منفعتی عاید شد، بین اعضاء صندوق تقسیم خواهد شد.

مزیت‌های بیمه:

اجتناب از سرمایه‌گذاری در دارایی‌های غیر مشروع جزو اهم برنامه‌های بیمه تکافل است. در شرکت‌های بیمه‌ای تکافل علاوه بر هیأت مدیره فنی، یک هیأت مدیره شرعی نیز وجود دارد که ضمن اظهار نظر در بخش شریعت اسلام، از اجرای اقدامات خلاف شرع بیمه جلوگیری می‌کنند. همچنین یکی از اصول بیمه‌های تکافل تقسیم سود حاصله از فعالیت‌های شرکت به بیمه‌گذاران خود است به این صورت که در پایان سال سود اضافی خالص در میان بیمه‌گذاران آنها توزیع می‌شود.

نیاز جامعه امروز به بیمه تکافل:

بیمه‌های تکافل هنوز در ایران راه‌اندازی نشده و براساس بررسی‌های به‌عمل آمده توسط پژوهشکده بیمه، ایران از لحاظ فقهی و شرعی با بیمه مشکلی ندارد و بیمه‌های تکافل نیز نیاز فعلی کشور نیست. اما به اعتقاد رئیس سازمان تکافل مالزی و رئیس گروه جهانی، ایران بازار بزرگ بیمه‌ای محسوب می‌شود و می‌تواند نقش مهمی در صنعت بیمه داشته باشد به طوری که اگر بیمه تکافل در ایران رایج شود جدول حق بیمه‌های سالانه، افزایش چشمگیری پیدا می‌کند.

کاربرد تکافل در صنعت بیمه دنیا و جایگاه آن:

امروزه بیش از ۶۳ شرکت تکافل در جهان اسلام فعالیت می‌کند. و ۳۱ شرکت تکافل در کشورهای عربی، ۱۶ شرکت تکافل در کشورهای مسلمان غیر عرب و ۱۶ شرکت تکافل در کشورهای غیر مسلمانی که جمعیت مسلمان نیز دارند. شرکت‌های تکافل بسیار موفق در کشورهای عربی تا ۸ درصد سود سهام داشته‌اند به گونه‌ای که یک شرکت تکافل در دبی در سال ۲۰۰۷ بالغ بر ۴ میلیارد دلار حق بیمه دریافت کرد و بیمه‌های تکافل در کشورهای اسلامی در سال گذشته ۳۰۰ میلیارد دلار را زیر پوشش خود قرار داده‌اند. نخستین شرکت تکافل در سودان در ۱۹۷۸ میلادی و سپس در همان سال در عربستان سعودی تأسیس شد و در سال ۱۹۹۳ میلادی دو شرکت تکافل در برونتی سال بعد دو شرکت تکافل در اندونزی و در ۱۹۹۵ میلادی یک شرکت تکافل در سنگاپور تأسیس گردید. تنها شرکت بیمه تکافل در عربستان سعودی شرکت ملی بیمه تعاونی است. وزارت تجارت و صنعت کویت، مجوز تأسیس نخستین شرکت تکافل را در سال ۱۹۹۸ صادر کرد. نخستین قانون تکافل سال ۱۹۸۵ در مالزی به تصویب رسید و احتمالاً مالزی تنها کشور اسلامی است که قانون تکافل دارد. در سنگاپور دو شرکت تکافل از سال ۱۹۹۵ میلادی فعالیت خود را آغاز کردند. وزارت دارایی اندونزی در سال ۱۹۹۴ مجوز تأسیس نخستین بیمه اسلامی عمر و در همان سال مجوز تأسیس دومین بیمه اسلامی (شامل انواع بیمه‌ها به جز بیمه عمر) را برای مسلمانان این کشور صادر کرد. تکافل استرالیا در سال ۱۹۹۷ تأسیس شد تا زبان‌های مالی مربوط به منازل و وسایل نقلیه تجاری و خصوصی مسلمانان استرالیا را جبران کند. تکافل در بنگلادش در سال ۱۹۹۹ تشکیل شد. سه شرکت بیمه تکافل که در بنگلادش فعالیت می‌کنند عبارتند از: "بیمه اسلامی بنگلادش" با مسئولیت محدود که در زمینه بیمه عمومی فعالیت می‌کند، "بیمه اسلامی زندگی خاور دور" با مسئولیت محدود و "بیمه بازرگانی اسلامی" با مسئولیت محدود.

هر چند فعالیت‌های تکافل از سال ۱۹۸۵ در مالزی آغاز شد، اما از سال ۱۹۹۳ سرعت گرفت و امروز بیش از ۸۰ درصد بازار بیمه مالزی بر اساس قوانین تکافل فعالیت دارند و بیش از ۱۵ درصد تولید ناخالص داخلی مالزی در انحصار بیمه‌های تکافل قرار دارد. اما شرکت‌های بیمه‌ای که بر اساس عقود اسلامی در مالزی سرمایه‌گذاری می‌کنند سودآور هستند و از محل سرمایه‌گذاری‌ها بیش از ۴۳ درصد و از محل عملیات بیمه‌گری ۱۵ درصد است. طبق قانون بیمه‌گذاران در مالزی موظفاند ۱۵ درصد از سرمایه‌گذاری را صرف خرید اوراق بهادار دولتی نمایند و همچنین در بانک‌های اسلامی که به راستی فعالیت‌شان بر اساس عقود شریعت است سپرده‌گذاری کنند. بر اساس قوانین تکافل مالزی در نهایت ۶۰ درصد سود متعلق به بیمه‌گذاران و ۴۰ درصد سود متعلق به بیمه‌گران است. بیمه تکافل در مالزی رشد چشمگیری داشته است به طوری که در حال حاضر ۷ درصد از بیمه مالزی را به خود اختصاص داده است و پیش بینی می‌شود که در سال ۲۰۱۰ به ۲۰ درصد افزایش یابد.

تفاوت تکافل با بیمه غیر اسلامی :

در جدول زیر فرق‌های اساسی بین بیمه اسلامی که بنام تکافل یاد می‌شود و بیمه غیر اسلامی در روندهای سرمایه‌گذاری، تقسیم مفاد و خسارات، غرامت‌ها و ضمانات، پرداخت مصارف و کارمزدهای کاری و اداری آن، حکم شرعی، نوعیت قراردادهای که در آنها استفاده می‌شوند و مسئولیت تصدی‌ها یا شرکت‌های ارائه‌کننده بیمه اسلامی و غیر اسلامی ارائه شده است.

فرق‌های اساسی بین بیمه و تکافل (بیمه اسلامی)

تکافل	بیمه	
بنیاد آن بر سود استوار نیست و با احکام شرعی کاملاً تطابق دارد	بنیاد آن بر سود استوار است و با احکام شرعی تطابق ندارد	سرمایه‌گذاری
نظارت بر روند کاری تکافل	ندارد	مجلس نظارت شرعی
به همه مشترکین تقسیم می‌شود	بر اساس رضایت شرکت تقسیم می‌شود	مفاد
مشترکین یکدیگر را ضمانت می‌کنند	از سوی شرکت داده می‌شود	ضمانت/گارانتی
از سرمایه تکافل پرداخته می‌شود	از سرمایه شرکت پرداخته می‌شود	خسارت/غرامت
از سرمایه سهامداران پرداخته می‌شود	از حق بیمه پرداخته می‌شود	مصارف اداری
از سرمایه سهامداران پرداخته می‌شود	از حق بیمه پرداخته می‌شود	کارمزد بنگاه
کاملاً در تطابق با اوامر و مقررات شریعت اسلام	با اوامر و مقررات شریعت اسلامی مطابقت ندارد	حکم
تبرؤ و مضاربه	خرید و فروش	نوعیت قرارداد
اداره‌کننده سرمایه	ضمانت‌کننده صادر شده	مسئولیت شرکت

همچنین در بیمه تکافل ماهیت قرارداد متفاوت از بیمه‌های معمول می‌باشد، به دلیل آنکه قرارداد ماهیت خرید و فروش نداشته، بلکه یک نوع قرارداد مشارکت می‌باشد. ضمناً یکی از تفاوت‌های مهم بیمه تکافل با سایر قراردادهای این است که بیمه‌گذاران در درآمد حاصل از عملیات بیمه تکافل و سرمایه‌گذاری‌های انجام شده طبق شریعت اسلامی شریک می‌باشند.

نتیجه‌گیری:

شرکت‌های تکافل بسیار موفق در کشورهای عربی تا سود سهام بالغ بر ۸ درصد داشته‌اند. با این وجود این شرکت‌ها می‌توانند خیلی بهتر عمل نمایند، همچنین فقدان ظرفیت لازم برای ثبت انواع مختلف کسب و کار، حفاظت اندک، دامنه محدود محصولات و فقدان خدمات‌دهی خوب، موانع سر راه رشد شرکت‌های تکافل در گذشته بوده است و این پارامترها به خصوص در کشورهای اردن، بحرین و قطر به سرعت در حال بهبود هستند. همچنان انتظار می‌رود شرکت‌های جدید تکافل در کویت و امارات متحده عربی به این سناریوی بهبود در صنعت بیمه اسلامی (تکافل) بپیوندند. اکثر کشورهای مسلمان از پتانسیل لازم برای افزایش حجم بیمه به اندازه حداقل دو برابر حجم جاری برخوردارند.

تطابق بیمه تکافل با احکام شریعت اسلام و تقسیم سود حاصله از فعالیت‌های بیمه‌ای از مهم‌ترین مزیت‌های این بیمه است و در این راستا راه‌اندازی بیمه تکافل در ایران می‌تواند موجب جلب بسیاری از سرمایه‌های سرگردان در کشور شود. اگر چه با توجه به بررسی کارشناسان بیمه کشور، در حال حاضر بیمه ایران مطابق با شریعت اسلام است، لکن توجه فراوان به این موضوع و تحلیل‌های بیشتر ضروری به نظر می‌رسد. همچنین معرفی بیمه تکافل در ایران و استفاده از آن به‌طور موازی و در کنار سایر بیمه‌ها می‌تواند برای ارتقاء علمی صنعت بیمه و فعالیت آن در سطح جهان اسلام مفید باشد.

منابع:

- اداره کل پژوهش مدیریت بین الملل سال انتشار ۱۳۸۸، "تکافل".
- رویا عامل، "تکافل چیست؟"
- ابرار اقتصادی (مریم کائید)
- وب سایت بیمه مرکزی ایران
- علی سعیدی و مصطفی زه تابیان، "تکافل مدل جانشین برای بیمه مسلمانان" وب سایت اینترنتی فرهنگ بیمه.
- انجمن مدیریت بیمه و ریسک